

Typologické proměny moderní české poezie pro děti (šedesátá až devadesátá léta)

JAROSLAV TOMAN

Počátkem šedesátých let došlo v poezii určené dětem k radikálním proměnám souvisejícím jednak s postupnou liberalizací tehdejšího společenského dění a kulturněpolitického klimatu, jednak s nástupem talentovaných autorů střední a mladší generace, tvořících rovněž pro dospělé. Její profil již přestala určovat poetika Františka Hrubína, Jana Čarka a jejich vrstevníků, vycházející z folklorní a sládkovské tradice. Ta v reproduktivní a epigonské podobě sice ještě doznívala v prvé polovině šedesátých let, ale její hodnotový vklad se už definitivně uzavřel.

Nový typ české moderní poezie pro děti, v zásadě navazující na tvůrčí pojetí Halasovo a Nezvalovo, se formoval již během čtyřicátých a padesátých let na pozadí hrubínovské poetiky. Už tehdy v sobě propojoval prvky tradiční a novátorské. Předjímalý ho objevné verše Ivana Blatného *Jedna, dvě, tři, čtyři, pět* (1947), průkopnický debut Josefa Kainara *Řikadla* (1948) a skladby Zdeňka Kriebla *Píšťalička* (1955) a *Ptám se, ptám se, pampeliško* (1959). V šedesátých letech tento typ dětské poezie zcela převážil. Jeho představitelé, často v programní opozici vůči svým předchůdcům, se vědomě vyhýbali expresivitě, sentimentu, patosu, starosvětské idyle a lyrizaci, preferovali spíše racionalitu, věcnost, epičnost, lapidární sdělnost a dramatickou konstrukci, přehodnocovali a aktualizovali folklorní útvary, zvláště říkadla, do jejich básní vstupoval dětský lyrický hrdina, spjatý s koloritem soudobého velkoměsta, civilizace a techniky, komplikovanější obraznost budovali na asociativních představových spojích, nonsensu a originální metafoře, více uplatňovali jazykovou komiku osnovanou na slovní hříčce, intelektuálním humoru a vtípu, ironii, grotesce a absurditě, do sémantiky básní zapojovali grafický experiment, verš rozvolňovali a prozaizovali narušováním či negací jeho rytmické pravidelnosti a ustáleného schématu i užitím hovorového výraziva.

Tzv. nonsensový typ dětské poezie šedesátých let reprezentovala především tvorba autorů střední generace: Josefa Kainara (*Řikadla*, 1961; *Nevídáno, neslýcháno*, 1964), Zdeňka Kriebla (*Koulej se, sluníčko, kutálej*, 1961; *Co dělá v par-*

ku sluníčko, 1963; *Stradivárky z neónu – Posměšky na plot*, 1964), Ladislava Dvořáka (*Z modré konvičky prší na Žofín*, 1962; *Kam chodí slunce spat*, 1963; *Modrý brouček*, 1967), Jiřího Havla (*Ani stránka pro bručánka*, 1966; *Potkal velbloud komára*, 1969) a Mileny Lukešové (*Bačkůrky z mechu*, 1968), jež také výjimečně oslovila pubescentní čtenáře (*Big beat a aritmetika aneb Kostkovaný ideály*, 1967). Z mladších básníků do poetiky nonsensového verše pronikavě zasáhli Ivo Štuka s Ilonou Borskou (*Svět se točí dokolečka*, 1964), Miroslav Florian (*Labutí peříčko*, 1961; *Jaké oči má vítr*, 1968) a Josef Brukner (*Proč, proč, proč*, 1963; *Svět zvířat*, 1964; *Z Ladovy zahrádky*, 1968), z nejmladších poetů ho významně ovlivnili Josef Hanzlík (*Princ a želva*, 1964; popěvky a říkadla asociativně propojené s pohádkovou prózou v knize *Sněhová hvězdička*, 1966) a Pavel Šrut (*Petrklíče a petrklíky*, 1968; *Motýlek do tanečnických*, 1969; *Kočka v houslích*, 1969). Svěráznou variantu tohoto typu dětské poezie spočívající na jazykové aktualizaci a hře, volném verši a využití prvků a postupů experimentálního a kaligrafického básnictví, navíc v kombinaci s prašilovskými historkami nebo s příspěvkem ze života dětí, vytvořili Jiří Kolář (*Nápady pana Apríla*, 1961; *V sedmém nebi*, 1964) a Josef Hiršal s Bohumilou Grögerovou (*Co se slovy všechno poví*, 1964). Ke klasické veršové struktuře, přísné rytmické pravidelnosti a zpěvné dikci tíhne ve svých sbírkách pro děti, v nichž figurovaly hudební motivy a personifikovaný svět věcí a zvířat rozverných minibajek, Karel Šiktanc (*Pohádky chudé na řádky*, 1963; *Kapela pana Anděla*, 1965).

V šedesátých letech se tak dětská poezie podivuhodně sblížila s básnickou tvorbou pro dospělé. Do veršů pro děti totiž zřetelně pronikaly ozvuky meziválečné avantgardy (Nezval, Halas, Seifert), poetika tzv. básníků všedního dne ze skupiny *Květa* druhé poloviny padesátých let (Brukner, Florian, Šiktanc), fetišizace naivního dětství z děl tehdejších mladých autorů – debutantů (Hanzlík, Šrut), bez skrupulí se tu angažovali i proslulí tvůrci Skupiny 42 (Kainar, Kolář) a významní představitelé dobové konkrétní poezie (Hiršal, Grögerová).

K prohlubující se integraci obou větví národní poezie šedesátých let také výrazně přispěli Jaroslav Seifert věkově univerzální skladbou *Halleyova kometa* (1967), určenou teenagerům, editoři unikátních výborů z neintencionální básnické tvorby světové (A. Brousek s J. Hiršalem: *Postavit vejce po Kolumbovi*, 1967) a domácí (A. Brousek s P. Šrtem: *Verše pro slabou chvíli*, 1968; J. Štroblová se Z. Heřmanem: *Ach ta láska nebeská*, 1966).

Slibně se rozvíjející poezii pro děti a mládež paralyzovala, zvláště v sedmdesátých letech, politická a kulturní „normalizace“ české společnosti po srpnu roku 1968. Nejvíce později zakazovaných a zamlčovaných autorů se totiž rekrutovalo z řad básníků, kteří v ní debutovali právě v letech šedesátých a jejichž

sbírkky vesměs znamenaly nejen její umělecké vrcholy, nýbrž představovaly i mocnou vývojovou linii moderní české poezie vůbec (Brukner, Dvořák, Grögerová, Havel, Hiršal, Kolář, Šiktanc, Šrut aj.). Mnozí renomovaní autoři píšící pro děti se tehdy na delší dobu odmlčeli (Borská, Hanzlík, Kriebel, Lukešová), knihy veršů určené dětem začaly ojediněle vycházet v samizdatových edicích (Jirous) nebo v exilových nakladatelstvích (Brukner, Seifert). V posrpnové básnické produkci ještě doznívala hrubínovská poetika (Nechvátal, Hilčr, Noha, Stehlík), ale ta již nic nového nepřinesla. Citelný nedostatek původních děl suplovaly výbory a reedice osvědčených autorů padesátých let. Oficiální básnická tvorba pro děti se ocitla v hluboké krizi.

V notně ochuzené dětské poezii sedmdesátých let se prosadil zejména tehdejší režimní básník Miroslav Florian, který se prezentoval jednak novou sbírkou *Třesky plesky* (1972), jednak souborem dosavadních veršů (rozšířených o oddíl *Když se nikdo neřívá*), nazvaném *Jaro, napověz* (1977), jímž své lyrické dílo, oscilující mezi tradicí a modernou, završil. Oficiální kritikou však zůstali neprávem opomenuti Jan Vodňanský jako autor nápaditých nonsensových veršů *Šlo povídko na vandr* (1974), ale i Ladislav Dvořák a Jiří V. Svoboda, kteří se svými nekonvenčními básnickými výtvoři *Omluvenky pro žáky poškoťáky* (1972) a *Sítka na motýly* (1974) vehementně přihlásili k halasovskému tvůrčímu principu. Výjimečnou a překvapivě aktuální se jevila v kontextu dětské poezie sedmdesátých let sbírka Norberta Frýda *Květovaný kůň* (1975). Ačkoli její rukopis vznikl už v pohnutých letech války, představovala moderně pojaté civilistní dílko, bezprostředně reagující na tragický osud českých židovských dětí za protektorátu.

K renesanci umělecky vytríbené poezie určené dětem, obnovující spíše kontinuitu s halasovsko-nezvalovskou poetikou a s typem nonsensového verše šedesátých let, došlo v roce 1978, především zásluhou dvou nejvýraznějších debutantů – příslušníků nejmladší básnické generace – Jiřího Žáčka a Michala Černíka. Jejich tvorba pro děti, vnitřně spjatá s jejich poezií adresovanou dospělým, pak kvantitativně i hodnotově kulminovala v osmdesátých letech.

V Žáčkových nejsobitějších sbírkách *Aprílová škola* (1978), *Kdo si se mnou bude hrát* (1982) a *Pro slepičí kvoč aneb Aprílová škola pro pokročilé* (1986) dominovaly jazyková hra, slovní ekvilibristika, nonsensový humor, nekonvenční obraznost, formální vynalézavost i vzácné porozumění světu současného dítěte. Žáčkově charakteristické poetice se vymyká pouze skladba *Kolik má Praha věží* (1984), v níž básník akcentuje ozvláštňené vidění reality, společensky nosné téma a eticky závažnou myšlenku.

M. Černík po počátečním návratu k folklorním zdrojům a čarkovské přírodní lyrice v prvotině *Kdy má pampeliška svátek* (1978) mistrně zvládl i humor-

ně-nonsenseový typ verše v knize *Neplašte nám švestky* (1984), ale v jeho dalších skladbách *Malé a velké nebe* (1982), *Malé rozednění* (1984), *Knížka malých pohádek* (1986) a *Léto, nespěchej* (1987) již převažují básnické přístupy jeho naturelu nejvlastnější: reflexe a kontemplace, obracející se k základním životním jistotám dětství – harmonickému domovu, rodné krajině a přírodě.

Nesporným typologickým obohacením původní dětské poezie osmdesátých let jsou také sbírky Mileny Lukešové *Jak je bosé noze v rose* (1980), *Kde dávájí sloni dobrou noc* (1986) a *Klára a skorodům* (1986), koncipované jako lyrické deníky moderních dětí, zasazené do antropomorfované přírody nebo poetizovaného sídliště a rámované příběhovou konstrukcí, verše Josefa Hanzlíka *Pimpilím pam pam* (1981), aktualizující surrealistický odkaz V. Nezvala, výbor Pavla Šruta *Hlemýžď Čilišnek* (1983), představující nejvyhraněnější podobu absurdní poezie, posmrtně vydané básně Emanuela Frynty *Písničky bez muziky* (1988), prozrazující geniálního znalce mateřštiny, který v nonsenseových podobiznách lidí a zvířat, v intelektuálním humoru a vtipu, v jazykové hře, vynalézavém rýmu a melodické dikci odhaluje všechny její skryté potence, motivicky objevná, říkadlově laděná a zpěvná knížka Jana Vodňanského *Hádala se parapata* (1985) nebo cyklus rozměrnějších lyricoeopických básní Jana Skácela *Uspávanky* (1983), originálně inovující halasovskou poetiku. Poetologická východiska převládajícího typu dětské poezie znovu připomenul nově uspořádaný a rozšířený výbor veršů Z. Kriebla ze šedesátých let *Jak se zobe chytré zrní* (1989).

Frekventovaný typ básnické tvorby pro děti tvořila v osmdesátých letech rovněž díla inspirovaná výtvarným uměním. Jejich autoři přitom buď uplatňovali jazykově hravý přístup, oživený exotickými motivy (J. Žáček: *Ahoj, moře*, 1980 – ke kresbám M. Jágra; *Máme rádi zvířata*, 1987 – k obrázkům J. Lady), nebo tíhli k meditativnosti (M. Černík: *Léto, nespěchej*, 1987 – k obrázkům M. Hanáka), vraceli se ke klasickému verši a seifertovské poetice (J. Skácel: *Kam odešly laně*, 1985 – k pastelům J. Čapka; *Proč ten ptáček z větve nepadne*, 1987 – k Čapkovým kresbám zvířat), případně dětem osobitě přibližovali světové malířství a zároveň je podněcovali k fantazijní hře a kreativě (J. Brukner: *Obrázárna*, s podtitulem *Všelijaké malování ke čtení a ke koukání*, 1982).

Autenticitu dospívajících osmdesátých let zdařile postihli v lyrických portrétech dvanáctiletého chlapce a třináctileté dívky Milena Lukešová (*Nahej v trní*, 1985) a Jan Kašpar (*Tulikráska*, 1987), k vyzráljším pubescentním čtenářům směřovali svými ojedinělými sbírkami také Karel Boušek (*O čem si budeme povídat*, 1978), Karel Sýs (*Ohrada snů*, 1982; *Malá inventura*, 1989) i Jiří Suchý (ve výboru populárních veršů a písničkových textů *Dítě školou povinné*, 1988).

Nadnárodní, srovnávací a inspirativní zřetel vnesli do dětské poezie v osmdesátých letech J. Brukner a P. Šrut. První z nich kongeniálně přebásnil dětská folklorní říkadla evropské proveniencie a vytvořil tak pozoruhodnou encyklopedii archetypálních zkušeností dítěte předškolního věku (*Klíč od království*, 1985), oba pak společně sestavili antologii zlatého fondu světové poezie nonsensového typu, provázené ukázkami moderního malířství (*Ostrov, kde rostou housle*, 1987).

Pestrý obraz dětského básnictví osmdesátých let dotvářejí autoři uměleckého standardu, převážně oslovující nejmladší čtenáře nebo předškoláky a průběžně publikující v časopisech pro děti *Sluníčko* a *Mateřídouška*: J. Balík, K. Černý, V. Havel, J. Faltus, V. Fischer, J. Křešnička, L. Středa, J. Slíva, L. Štíplová a další.

Převratné politické, ekonomické a kulturní proměny české společnosti po listopadu 1989, vyvolané pádem totalitního režimu a projevující se její postupnou demokratizací, se paradoxně promítly do stavu dětské poezie nepříznivě a zvláště v první polovině devadesátých let způsobily její naprostý útlum. Citelné vakuum v původní básnické produkci pro děti alespoň částečně vyplnily antologie lidové slovesnosti a výběry z tvorby národních klasiků (Sládek, Kožíšek, Hrubín). Zároveň dochází k vydávání děl nemnoha dříve tabuizovaných autorů (Renč, Zahradníček, Jirous-Magor, později Blatný). Na knižním trhu se stále více prosazují poetizující abecedáře, většinou nevalné estetické kvality, tendující k utilitární didaxi. S komercializací a bulvarizací knižního trhu přibývá projevů neumětelství, dětská poezie, zejména určená předškolákům a začínajícím čtenářům, se trivializuje.

Výsostně umělecký profil básnické tvorby pro děti tvoří přibližně od poloviny devadesátých let nové sbírky etablovaných autorů předchozího čtvrtstoletí, navazujících na poetiku jejich průkopnických počátků: Jiřího Žáčka, Josefa Bruknera, Pavla Šruta, Michala Černíka a Jana Vodňanského.

Nejpopulárnějším a také nejplodnějším tvůrcem dětské poezie se v listopadovém čase stává J. Žáček. Svou excelentní sbírku *Bajky a nebajky pro malé děti* (1994) zakládá na autorsky příznačném, totiž jazykově hravém, kalamburním, nonsensovém, humorném, fantazijně-imaginativním a formálně vynalézavém typu verše. V jeho dalších skladbách *Počítání oveček – Knižka plná pohádek poskládaných do řádek* (1995), *Kdo si se mnou bude hrát – Pohádky a povídačky z pohádkových časů* (1996) ad. dochází k zesílení epického prvku a výchovného záměru, ale i k látkové odvozenosti, tematické a tvárné konvencionalizaci. Novou básnickou polohu nalézá Žáček v mistrovské sbírce *Vrabčí hnízdo* (1999). V přírodních motivech a v autentických obrazech dětské prožitkovosti překvapivě tíhne k reflexi a lyrizaci.

Punc originality si uchovává Bruknerův poetický průvodce po zahraničních a domácích výtvarných artefaktech – obrazech, ilustracích a grafikách se zvířecí tematikou, s názvem *Pojďte s námi za obrazy aneb Malování zvířat* (1995). Autor ho pojímá postmoderně: jako kontemplativní, výtvarně-básnickou montáž, doplněnou fejetonistickým vyprávěním a faktografickými informacemi.

Jedinečnou knížkou dětské poezie *Kde zvedají nožku psi aneb V Pantaticích na návsi* (1995) se důstojně prezentuje P. Šrut. Nonsensevé, kocourkovsky laděné minipříběhy jsou rovněž komponovány postmoderně: střídají se tu žertovné bajky, anekdotické pohádky i lidové vyprávěnky zakončené nezvyklou pointou – autorským komentářem s parodickým či perziflujícím vyzněním.

Prioritou myšlenky, sklonem k meditativnosti a lapidárnosti výrazu se vyznačují Černíkovy verše pro nejmenší čtenáře *První říkadla* (1990). V knize *První pohádky* (1995) zase básník látkově těžší z klasického pohádkového odkazu Hrubínova modelu veršované báchorky.

Svěráznou poetiku, spontánně integrující jeho poezii pro děti a dospělé, si vytváří J. Vodňanský. Neklamné svědectví o tom podává jeho sbírka *Kampak chodí labutě* (1999). Jejímí atributy jsou myšlenková absurdita, jazyková hra, paradoxní významové a tvárné přechody mezi uměleckou vytříbeností a banalitou, kombinace intelektuálního a infantilního humoru, vtipná pointa, výrazová rytmizace, zvukomalebnost a zpěvnost verše.

Z debutujících autorů devadesátých let se projevuje jako mimořádně nadaný básník Jiří Weinberger. Jeho skladby *Povídá pondělí úterku* (1995) a *Ach, ty plachty, kde je mám?* (1996) představují osobitou variantu nonsensevého verše: invenčního, dadaisticky hravého, imaginativního, asociativního, experimentálního, technicky bravurního a melodického. Jeho konstruktivním základem je intelektově náročná slovní hříčka. Weinberger vývojově směřuje k popěvku, písni, šansonu, pronikavé reflexi a dospělému adresátovi.

Na totální nedostatek původní poezie pro dnešní pubescenty reaguje objevený výbor *Kostkovaný ideály aneb Breviář pro teenagery* (1999). Obsahuje básnické a písničkové texty z tvorby M. Lukešové, J. Kašpara, Z. Svěráka, J. Žáčka, J. Vodňanského, J. Dědečka, J. Suchého a V. Hraběte z období šedesátých až devadesátých let, důvěrně a aktuálně promlouvající k mládeži i dospělým.

Uměleckou hodnotu si také podržují knižní soubory zhudebněných dětských veršů J. Žáčka *Zpívání za školou* (1996), P. Šruta *Jak se loví gorila* (1996), J. Vodňanského *Dejte mi pastelku, nakreslím pejska* (1998) a samostatný výbor populárních písňových textů Z. Svěráka *Dělání všechny smutky zahání* (1996).

Současná česká poezie pro děti prochází etapou permanentní stagnace, která ji izoluje a vytěsňuje na sám okraj národní slovesnosti. Vcelku se jeví

jako umělecky nevýrazná, konvenční, ba diletantská. Její tristní stav vynikne zvláště v konfrontaci s mnohohlasým chórem básnických individualit, včetně mladých debutantů, tvořících pro dospělé. I ve svých nejlepších dílech pouze reprodukuje, modifikuje nebo rozhojňuje osvědčený estetický model, v němž dominuje jazyková hra, imaginace a nonsens, vposledku pak sebezáchovně inklinuje k epické konstrukci a k slovesně-hudební či slovesně-výtvarné syntéze.

Literatura

ČEŠTÍ SPISOVATELÉ

1985 *Čeští spisovatelé literatury pro mládež* (Praha: Albatros)

ČTYŘI STUDIE

1960 *Čtyři studie o Františku Hrubínovi* (Praha: SNDK)

CHALOUPKA, Otakar – NEZKUSIL, Vladimír

1976 *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II* (Praha: Albatros)

CHALOUPKA, Otakar – VORÁČEK, Jaroslav

1984 *Kontury české literatury pro děti a mládež* (Praha: Albatros)

JAK ČÍST

1969 *Jak číst poezii*, ed. J. Opelík (Praha: Čs. spisovatel)

KOŽMÍN, Zdeněk – TRÁVNÍČEK, Jiří

1994 *Česká poezie od 40. let do současnosti* (Brno: FF MU)

NEZKUSIL, Vladimír

1983 *Studie z poetiky literatury pro děti a mládež* (Praha: Albatros)

SLOVNÍK ČESKÝCH SPISOVATELŮ

1995/1998 *Slovník českých spisovatelů od roku 1945* 1, 2, ed. P. Janoušek (Praha: ÚČL AV ČR–Brána)

STEJSKAL, Václav

1962 *Moderní česká literatura pro děti* (Praha: SNDK)

TENČÍK, František

1972 *Umění dětem* (Praha: Albatros)

TOMAN, Jaroslav

1996 „K typologii české poezie pro děti 60. let“, in sb. *Žánrové hodnoty literatury pro děti a mládež III* (Nitra: VŠP), str. 121–33

1996a „Normalizace v dětské literatuře sedmdesátých let a její specifika“, in *Normy normalizace* (Praha–Opava: ÚČL AV ČR–Slezská univerzita), str. 75–81

1997 „Velké trápení současné české poezie pro děti“, in *Současnost literatury pro děti a mládež II* (Liberec: PdF TU), str. 9–14

1998 „František Hrubín a dětská poezie v letech 1945–1948“, in *Rok 1947. Česká literatura, kultura a společnost v období 1945–1948* (Praha: ÚČL AV ČR), str. 297–305

2000 „Trivialita a kýč v dětské poezii“, *Ladění*, č. 2, str. 5–8

URBANOVÁ, Svatava

1999 *Metamorfózy dětské literatury* (Olomouc: Votobia)